

1.5 Nationale grenzen

De volledige compartimentering van de aarde (althans de landmassa) in staten en andere politieke entiteiten bepaald door lineaire grenzen, dateert van eind 19^e- begin 20^e eeuw. De maatschappelijke modernisering tijdens de 19^e eeuw (politiek, sociaal en economisch, met onder meer de ontwikkeling van moderne communicatie- en transportmiddelen) gaf immers de vraag naar rigide politieke grenzen een nieuwe impuls.¹ *'Identity space'* werd gelijkgeschakeld aan *'decision space'*: nationale identiteit werd de belangrijkste collectieve culturele identiteit en de dominante vorm van sociale en ruimtelijke organisatie werd de nationale staat.² De natie verving de koning en het geloof als bindmiddel voor de moderne staat.

¹ "Frontiers are indeed the razor's edge on which are suspended the modern issues of war and peace, of life and death to nations": G.N. Curzon, *Frontiers*, Oxford, 1908 (Romanes Lecture 1907. Delivered in the Sheldonian Theatre, Oxford November 2, 1907): citaat op p. 7 in de reprint uit 1976.

² De staat is onderscheiden van een rijk en een regio. Een rijk is een conglomeraat van heterogene delen, bijeengehouden door macht. De regio (pays) bezit historische continuïteit. De staat bezit een zekere historische continuïteit, maar de macht is veel meer diffuus dan in een imperium en zijn vorm veel te artificieel om zoals een regio, als 'natuurlijke' eenheid opgevat te kunnen worden. Een staat wordt volgens de zgn. Montevideo Conventie van 1933 in volkenrechtelijke zin erkend, wanneer het beschikt over een bestendige bevolking, een bepaald gebied (met grenzen), een eigen soevereine regering (met een staatsorganisatie van lange duur) en de mogelijkheid om betrekkingen aan te gaan met andere staten. Om staatssoevereiniteit te bezitten dient men externe en interne zelfbeschikking te bezitten. Dat zelfbeschikkingsrecht veronderstelt de convergentie van staat en natie, m.a.w. dat de ganse bevolking het staatsnationalisme aanvaardt. De aanvaarding van de identiteit van een staat hangt af van de zgn. staatsidee, een begrip ontwikkeld door Jean-Jacques Rousseau en Stuart Mill. Dat is niet hetzelfde als de *raison d'être*, dat een deel van de wereldbevolking verbindt met een gedeelte van de ruimte volgens een bepaald idee van organisatie. Het is de manifestatie van een politiek territorium door de verbinding van een deel van de ruimte en een deel van de mensheid georganiseerd volgens een bepaalde opvatting. Territorium, i.c. de soevereine macht over een territorium, is overigens de voornaamste reden waarom in het internationaal recht nationale minderheden niet erkend worden: T. H. Malloy, *National Minority Rights in Europe*, Oxford, 2005, p. 1-12 (*Introduction*).

Het concept dat staat en natie dienden samen te vallen werd mede verspreid als gevolg van de Franse Revolutie: voortaan werd gezocht naar nationale grenzen. Dat had niet alleen te maken met de vereisten van de moderniteit, maar ook met het verschuiven van het belang van territoria. Die waren niet langer de geografische uitdrukking van een culturele identiteit, maar werden de fundamentele basis om een groep te definiëren. De pre-moderne identificatie gebeurde met kleine territoriale eenheden, die wel ingebed waren in grotere eenheden, maar waarmee geen directe identificatie plaatsvond en die vaak ook geen ononderbroken grenzen hadden. De georganiseerde instellingen en administratie van de moderne staat hadden daarentegen wel een precieze en langdurige territoriale delimitering nodig: het monopolie van de regelgeving strekte zich niet langer alleen uit over de leden van de staat, maar ook over een bepaald jurisdictie-gebied: territorium gaf voortaan de grenzen van de macht aan. Het pre-moderne systeem van hiërarchische subordinatie werd vervangen door het moderne principe van ruimtelijke exclusie. Was vroeger de identiteit hoofdzakelijk cultureel bepaald, nu werd ze vooral territoriaal gedefinieerd. De paradox dat in een periode van technische vooruitgang in communicatie, transport, industrieel en financieel verkeer, niet alleen het grens-bewustzijn maar ook de fysische scheiding tussen volkeren toenam, wordt verklaard door het nationalisme. Dat benadrukt en legitimeert de grensscheiding; er werd nu een direct verband gelegd tussen volk en territorium, tussen territoriale eenheid en eigenheid.

Nationalisme is een politieke ideologie met een culturele kern. Het streeft naar de convergentie van de natie met de staat. Een fundamenteel onderscheid met andere sociale en politieke bewegingen is het territoriale element: het is de meest geografische van alle politieke bewegingen. De natiestaat heeft een speciale relatie met een specifiek deel van de ruimte: de natie is niet simpelweg ergens gelokaliseerd, zoals andere sociale organisaties. De natie claimt uitdrukkelijk een bepaald gebied en leidt er het onderscheid met de rest van de wereld van af: de identiteit van elke lid van de natiestaat wordt op die manier niet alleen bepaald ten opzichte van de tijd, maar ook tegenover de ruimte. De natiestaat definieert de ruimte/tijd-dimensie van de verbeelde gemeenschappen en bezorgt aan de natielieden een fundamentele ruimte/tijd-identiteit: zij weten zo waar ze vandaan komen en waar ze naar toe gaan. De natie biedt een achteruitkijkspiegel (tijd) en is ook tegelijk intern unifiërend en extern scheidend (plaats); het is een politiek-geografische omschrijving, waarvan de bevolking al dan niet vindt dat ze de beste territoriale gemeenschapsvorm is om enerzijds de gezamenlijke maatschappelijke en externe problemen het hoofd te bieden en anderzijds om de meeste kansen te bieden voor de verwezenlijking van de eigen persoonlijke aspiraties van elk van de leden. De geografie staat dan ook centraal in de constructie van de nationale identiteit. Het succes

van het nationalisme is gebaseerd op de combinatie van het pre-moderne culturele met het moderne territoriale. Tot de moderne tijd omvatte het territorium de geografische verspreiding van een cultuur: er was een emotionele band, bekrachtigd door materiële argumenten. Vanaf de Nieuwe Tijden werd identiteit immers territoriaal bepaald: de geografische verspreiding van een politieke eenheid wordt gebruikt om een territorium af te bakenen, m.a.w. een materiële reden bekrachtigd door emotie.

Nationalisme is altijd een strijd voor controle van land én een manier om de sociale ruimte te construeren en te interpreteren. Het is een historisch innoverende vorm van territorialiteit: noch de territoriale identiteit van een staat, noch de culturele identiteit van de natie kan de kracht van het nationalisme op zichzelf verklaren: het is de combinatie van die twee factoren. Een brede waaier aan instrumenten wordt aangewend om sociale ruimten als nationale territoria te construeren: bijv. kaarten met de 'historische grenzen' (die 'gelogoïseerd' worden op bijv. vlaggen, postzegels), de personifiëring van het thuisland ('Moeder Rusland', 'Marianne' voor Frankrijk), landschappen die het thuisland symboliseren, historische gebeurtenissen (die verbeeld worden in monumenten) enz.

Een onlosmakelijk onderdeel van die territoriale factor vormen de grenzen, als instrumenten van gelijktijdige inclusie en uitsluiting. Een grens scheidt af van de anderen en draagt bij tot het scheppen van een identiteit; maar omgekeerd staat identiteit centraal bij de grensvorming. Ook bij de nationale identiteitsvorming speelt de territoriale c.q. politieke grens dus een belangrijke rol: geografie construeert en onthult identiteiten. De grens is immers niet alleen het contactpunt tussen twee staten, maar ook tussen twee bevolkingen of volkeren. Grenzen spelen dus zowel een rol bij de nationale territorialisering als bij de territoriale nationalisatie. Het eerste, de nationale territorialisering, is de betrachting van nationalistten om controle te verkrijgen over de historische voorstelling van de natie-in-wording en van het lot of de toekomst van de natie doorheen de verwerving van soevereiniteit over de plaats die ze als hun thuisgebied claimen: van natie naar staat. Het behelst een zin voor ruimtelijke identiteit en een zin voor exclusiviteit ten opzichte van een plaats die beschouwd wordt als het nationaal vaderland, dat volgens de leden van de natie hen van rechte toebehoort. Dat proces van nationalistische voorstelling en constructie van de sociale ruimte is nationale territorialisering. Bij territoriale nationalisering wil men de bevolking zichzelf laten identificeren met het vaderland en de natie: hier loopt de nagestreefde evolutie van staat naar natie. De natie werd geprojecteerd in de ruimte: de nationale ruimte werd een nationaal landschap, dat tot een cultuurproduct evolueert. De lineaire staatsgrenzen werden in het natievormingsproces 'genationaliseerd' en toenemend als de natuurlijke begrenzing van de eigen natie ten opzichte van de andere naties beschouwd. Uit de politieke grens werd een culturele grens gemaakt. De

voorkeur voor natuurlijke of natuurontleende grenzen werd vervangen door die voor grenzen die de etno-culturele gemeenschap omvatten. Hierbij werd het natuurrecht zelfs geen geweld aangedaan: ook taal en cultuur werden in het nationalistisch discours immers als natuurlijke gegevenheden beschouwd, nog meer zelfs dan bergen of rivieren. De natie was ‘natuurlijk’ verbonden met een stuk land: dat luidt het tijdperk in van de antropogeografische grenzen, met vooral taal als hoofdcriterium bij de differentiatie in etnische of nationale grenzen. Vanaf de 19^e eeuw³ zorgde het nationalisme er voor dat de taalkundige diversiteit in Europa verdween ten voordele van (het streven naar) een isomorfe staat: taal verenigde intern en scheidde extern naties, volkeren, gemeenschappen en regio's. Het speelde een belangrijke rol bij het legitimeren van een staat. Taal was tot eind 20e eeuw dé agens in het structureel *bordering* proces en de politiek van staten (zie meer over nationale grenzen onder 2.1.1.2.1).

Affiche van het *Atelier Populaire* tijdens de 1968-revolte in Parijs. Volgens de makers worden arbeiders apart van en in concurrentie met elkaar gehouden door de valse verdeling door nationalisme

DEMAND THE IMPOSSIBLE! - *Posters From The 1968 Paris Uprising* : Mark Vallen's Art for a Change, 2001.

<https://art-for-a-change.com/Paris/paris2.html> (accessed 17-05-2025)

Door de nationalisering van de grens werd het ideaalbeeld van het gesloten nationale ‘lichaam’ ook in territoriale zin opgevat; de grenzen van de natie werden ‘genaturaliseerd’, als eeuwig in het verleden geprojecteerd, tot een symbool verheven, om niet alleen tot de homogenisering, maar ook tot de territoriale socialisering van de nationale gemeenschap bij te dragen. Het territoriale aspect, d.w.z. het grondgebied c.q. de politieke grens, werd dus het determinerend element voor de nationale identiteit van elke staat en natie.

De principiële toepassing van dat principe stuitte echter al vlug op praktische problemen: zoals bij de Versailles-verdragen na de Eerste Wereldoorlog (de meest ingrijpende wijziging van grenzen in de geschiedenis!). Daarenboven bleef het internationale systeem gebaseerd

³ De eerste ‘nationale grens’ dateert volgens Fabian Sommariva (*55 kuriose Grenzen und 5 bescheuerte Nachbarn*, Greifswald, 2021) reeds van 1777.

op de soevereine staat: in welke mate hebben ontevreden groepen (naties, volkeren) het recht om zich af te scheiden, m.a.w. nationale grenzen te willen trekken? De zgn. Helsinki-akkoorden van 1975 stelden wel dat elk volk het recht heeft zich af te scheiden, maar bijvoorbeeld toenmalig VN secretaris-generaal Boutros Boutros-Ghali verklaarde dat “de soevereiniteit, territoriale integriteit en onafhankelijkheid van staten binnen het bestaande internationale systeem en het principe van zelfbeschikking van volkeren, beide van grote waarde en belang, mogen niet tegen elkaar werken [...]”.⁴

⁴ A. Sharp, *Consequences of the Peace. The Versailles settlement: aftermath and legacy 1919-2010*, London, 2015, p. 130.